

O reciprocitě (v češtině)

Jarmila Panevová

Marie Mikulová

ÚFAL MFF UK Praha

Seminář z formální lingvistiky 19. 3. 2007



Osnova

I. Teoretické pozadí (JPa)

II. Korpusový materiál (JPa)

III. Reprezentace reciprocity v PDT (MM)



Problémy *se/si* – úvodní přehled

- 1.a *smát_se* – reflexiva tantum (inherentní reflexiva)
- 1.b *rozbít_se, šířit_se, zabili_se při autonehodě* –
odvozená reflexiva (inherentně reflexivní varianta)
2. *holit se, vidět se v zrcadle* – zájmeno/vlastní
reflexivum/objekt/koreference
3. *v novinách se píše, že ...; zpívalo se a tančilo až do rána* – všeobecný konatel/reflexivní pasivum
4. okrajové konstrukce
5. reciprocita



Reciprocita lexikální a syntaktická

- Lexikální reciprocita
= vztah reciprocity je vlastností lexikální jednotky

- Syntaktická reciprocita
= významu reciprocity se dosahuje syntaktickými (formálními) prostředky

Lexikální reciprocita

- Reciprocita lexikální (syntakticky nevyužitá):

(1) *Jan se včera setkal s Marií v divadle.*

- Reciprocita lexikální syntakticky využitá:

(2a) *Jan a Marie se včera setkali v divadle.*

(2b) *Jan s Marií se včera setkali v divadle.*

Jan se s Marií včera setkali v divadle.

V (1) je konstrukce co do „rolí“ ACT a PAT nesymetrická (akce vzešla od ACT); při syntaktické reciprocitě jsou jejich role „symetrické“.

Vztah mezi (2a) a (2b) je jiný problém – hypotaktická koordinace.



Zrušení lexikální reciprocity

Implikace vzájemnosti u lexikálních reciprok může být zrušena kontextem:

(3) *Starší syn se **rád** hádá s mladším.*

(4) *Jan se **chce** s Marií líbat pokaždé, když ji vidí, ale ona se vzpírá.*

Třídy sloves podle reciprocity

A. Vlastní reciproční slovesa

hádat se, prát se, utkat se, přít se, setkat se, scházet se, loučit se, domlouvat se, podobat se;
zápasit, soutěžit, diskutovat, polemizovat, obchodovat, sousedit, splývat

B. Odvozená reciproční slovesa

líbat se, objímat se, potkat se, pozdravit se, seznámit se, vítat se, navštěvovat se, spojovat se, lišit se

C. Nereciproční slovesa

Slovesa lexikálně nereciproční, s možností účastnit se syntaktické reciprocity. Otevřená třída sloves:

líbat, objímat, fotografovat, napodobovat, popisovat, obviňovat, oceňovat, osočovat, pomlouvat, udávat, vidět

Syntaktická reciprocita I

Reciprokalizace

= syntaktická operace nad valenčním rámcem slovesa:

(5) *prát se* $ACT^R(Nom) PAT^R(s+Instr)$ (třída A)

(6) *vzpomínat* $ACT^R(Nom) PAT^R(na+Akuz)$ (třída C)

- povrchová likvidace jedné valenční pozice
- realizace druhé zrecipročnění valenční pozice formou plurálu nebo koordinace

Syntaktická reciprocita II

- je možná u všech tříd sloves (A, B, C).

A: *Karel se pere s Pavlem.* → *Bratři se perou.*

B: *Jan se líbá s Marií.* → *Jan a Marie se líbali.*

C: *Jan vzpomíná na Pavla.* → *Sourozenci na sebe vzpomínají.*

- zasahuje různé valenční pozice (nejen pozici subjektovou).

Seznámil bratra se svou snoubenkou.

→ *Seznámil bratra a svou snoubenku.*

Odlišil kruh od koule. → *Odlišil kruh a kouli.*

Poznámka: Původní motivace studia reciprocity: valenční – syntaktická reciprocita má valenční důsledky.

Podmínky syntaktické reciprocity

- homogennost dotčených aktantů co do lexikální náplně (viz nemožnost (7a))
- homogennost dotčených aktantů co do postavení v aktuálním členění (oba mají topic, nebo mají oba focus)
- platí parafráze vzájemnosti (pro (8) platí (8a))

(7) *Jan se setkal s námitkami.*

(7a) **Jan a námitky se setkali.*

(8) *Jan a Marie se líbají.*

(8a) *Jan líbá Marii a (zároveň) Marie líbá Jana.*

Dvojznačnost reciprokalizace

(8) *Jan a Marie se líbají.*

(8a) *Jan líbá Marii a (zároveň) Marie líbá Jana.*

(nereciproční sloveso, třída C)

(8b) *Jan se líbá s Marii a (zároveň) Marie se líbá s Janem.*

(odvozené reciprokum, třída B)

(8) je reciprokalizace (8a) i (8b), dva zdroje – dvojznačnost.

(9) *Jan a Marie líbají jeden druhého.* (← (8a) líbat (C))

(10) *Jan a Marie se líbají jeden s druhým.* (← (8b) líbat se (B))



Alternativní prostředky pro vyjádření reciprocity

- lexikální prostředky:
spolu, vzájemně, navzájem, mezi sebou.

- gramatikalizovaný prostředek:
jeden – druhý. Shoda!



Korpusový materiál:

Prostředky pro vyjádření reciprocity

- Jak poznáme reciproční čtení?
- Jaké prostředky použít, abychom vyjádřili reciprocitu?

ČNK SYN2005

Syntaktická reciprocita, jíž se účastní subjekt.

Příznaky syntaktické reciprocity

- Subjektová pozice: plurál nebo koordinace
- Predikát: plurál
- Nepřítomnost pravovalenčního členu
- ??? Lexikální vyjádření reciprocity

Hypotéza: Lexikální reciproka s presupozicí symetrické akce rovnocenných partnerů (třída sloves A a B) nepotřebují lexikální vyjádření syntaktické reciprocity.

A naopak: Typicky asymetrické akce (třída sloves C) potřebují vyjadřovat reciprocitu transparentněji.

Příklady I

Významové rozdíly mezi slovesy:

soutěžit, soupeřit – předpokládá rivala, soupeře.

bojovat, zápasit – soupeř není v jistém významu nutný, boj/zápas o život, ?(13).

(11a) *O zakázku soutěžili přední architekti.*

(11b) *Se mnou nemůžete soutěžit.*

(12) *Svírali se a zápasili s dýkou anebo holýma rukama.*

(13) *Všechna mužstva bojují o místo, které zajišťuje start v evropských pohárech.*

Příklady II

Slovesa, kdy akci lze vykonávat reflexívně (Sb sám na sobě), ale mohou být vzájemná: *pomáhat* (ADDR), *blahopřát* (ADDR), *diskutovat* (ADDR), *dotýkat se*, *obdivovat*, *oceňovat*, *obviňovat*, *odměňovat*, *ujišťovat*, *udávat*.

(14) ... *popřál jim pokoje s touhou, aby se měli rádi a pomáhali si.*

(15) ... *ujišťovali se, že na sebe nebudeme střílet.*

(16) ... *od snídaně spolu nepromluvily ani slovo a pak se obviňovaly ohledně ztracené pošty.*

(17) ... *se někteří hráči spontánně objímali a blahopřáli si.*

Příklady III

Slovesa se silnou implikací o vzájemnosti: *navštěvovat (se)*, *líbat (se)*, *objímat (se)*, *potkat (se)*, *setkat se*, *loučit se*.

- (18) *Bratři se navštěvovali pravidelně.*
- (19) *A když venku vidí, jak se muž a žena líbají, hledí na zem.*
- (20) *Když se dva lidé loučí, dospějí ke svému poslednímu slovu.*
- (21) *... oba byli zabalení do jediného pláště a objímali se.*

Výskyt vybraných sloves v korpusu SYN2005

<i>mluvit</i>	46 213
<i>souhlasit</i>	12 040
<i>bojovat</i>	8 889
<i>diskutovat</i>	3 074
<i>splývat</i>	1 153
<i>soutěžit</i>	1 138
<i>zápasit</i>	1 136
<i>soupeřit</i>	654
<i>polemizovat</i>	323

Vybraná slovesa z třídy A a B

	Výskyt lematu	Reciprocita	Lexikální prostředek
<i>dotýkat se</i> ¹	280	68	19
<i>objímat se</i>	317	282	8
<i>loučit se</i>	207	113	2
<i>navštěvovat se</i>	167	87	23

Výskyt lematu: *se* je napravo nebo nalevo maximálně o 4 pozice.

Reciprocita: manuální vyhodnocení, zda se jedná o syntaktickou reciprocitu.

Lexikální prostředek: syntaktická reciprocita je doprovázena lexikálním prostředkem (včetně *jeden - druhý*).

¹ Z 1660 výskytů bylo analyzováno pouze 280.

Vybraná slovesa ze třídy C

	Výskyt lematu	Reciprocita	Lexikální prostředek
<i>obdivovat</i>	172	4	4
<i>hodnotit</i>	141	4	4
<i>popisovat</i>	135	1	1
<i>obviňovat</i>	122	67	49
<i>přesvědčovat</i>	101	10	8
<i>chválit</i>	92	7	6
<i>ujišťovat</i>	84	19	12
<i>urážet</i>	76	14	6
<i>oceňovat</i>	67	1	1
<i>udávat</i>	51	5	5
<i>pomlouvat</i>	50	19	12
<i>podezírat/podezřívat</i>	46	5	4



Otázka úplnosti konstrukcí

(22) *Příští týden školní družstva soutěží
v krajském kole.*

(23) *Kluci zápasí na dvoře.*

(24) *?Sousedé se vyhýbají.*

(25) **Země EU obchodují.*

(26) **Jan a Marie se podobají.*

Závěr analýzy

Hypotéza: Lexikální reciproka s presupozicí symetrické akce rovnocenných partnerů (třída A a B) nepotřebují lexikální vyjádření syntaktické reciprocity. A naopak: Typicky asymetrické akce (třída C) potřebují vyjadřovat reciprocitu transparentněji.

Materiál ČNK tuto hypotézu jednoznačně neprokazuje.

Stranou zůstalo: vágnost, distribuce a vzájemná (ne)zaměnitelnost lexikálních prostředků, vztah *jeden – druhý* a *sebe navzájem*.

Reprezentace reciprocity v PDT

V tektogramatickém stromě se explicitně zachycuje:

syntaktická reciprocita

- reciprokalizace valenčních doplnění
(aktantů i obligatorních volných doplnění)
- reciprokalizace u sloves, substantiv a adjektiv

(1) *Karel a Josef spolu jednají o prodeji domu.*

(2) *Karel jedná s Josefem o prodeji domu.*

(3) *jednání mezi Karlem a Josefem o prodeji domu*

(4) *muži jednající mezi sebou o prodeji domu*

(5) *Poslanci přehazují návrh zákona mezi sněmovnou a klubem.*



Anotace

- Určení třídy slovesa
(t-lematu a valenčního rámce)
- Rozlišení lexikálních a formálních ukazatelů reciprocity
- Vlastní anotace syntaktické reciprocity

Určení třídy slovesa I

- A. Vlastní reciproční slovesa: *setkat_se*.
- B. Odvozená reciproční slovesa: *potkat_se*.
- C. Nereciproční slovesa: *potkat*.

B nebo C?

(1) *Karel a Josef se vzájemně zastupují.*

- ← *zastupovat* ACT(.1) PAT(.4) (nereciproční sloveso, třída C)
- ← ? *zastupovat_se* ACT(.1) PAT(s+7) (odvozené reciprokum, třída B)

Určení třídy slovesa II

C: nominativ	sloveso	akuzativ
⇓	⇓	⇓
B: nominativ	sloveso_se	s+instrumentál

C: nominativ	sloveso	dativ
⇓	⇓	⇓
B: nominativ	sloveso_si	s+instrumentál

(1a) *Karel a Josef se vzájemně zastupují.*

(1b) *Karel se vzájemně zastupuje s Josefem.*

(2a) *Předzesilovače a zesilovače se vzájemně mohou rušit.*

(2b) *Studenti pobývají v laboratoři, aniž se vzájemně ruší s provozem AG uzlu.*

(3a) *Dali si vzájemně dárek.*

(3b) *Karel si dal s Josefem navzájem dárek.*

Určení třídy slovesa III

(1a) *Karel zastupuje Josefa.*

(1b) *Karel a Josef zastupují jeden druhého.*

(1c) *Karel a Josef zastupují sebe navzájem.*

← *zastupovat* ACT(.1) PAT(.4) (nereciproční sloveso, třída C)

(2a) *Karel se zastupuje s Josefem.*

(2b) *Karel a Josef se zastupují (jeden s druhým).*

(2c) *Karel a Josef se zastupují (mezi sebou navzájem; se sebou navzájem).*

← *zastupovat_se* ACT(.1) PAT(s+7) (odvozené reciprokum, třída B)

Formální a lexikální ukazatele reciprocity

Základní formální ukazatele syntaktické reciprocity

- nerealizování jedné reciprokalizované valenční pozice
- koordinace, plurál nebo forma *mezi*+7 v realizované reciprokalizované valenční pozici

Specifické formální ukazatele syntaktické reciprocity

- *se* v pádě (i předložkovém) nerealizované valenční pozice.
Často v kombinaci s *navzájem*.
- *jeden druhý*: *jeden* v pádě realizované valenční pozice, *druhý* v pádě nerealizované valenční pozice.

Lexikální ukazatele reciprocity

navzájem, vzájemně, spolu, společně

Pravidla anotace I

Realizovaná reciprokalizovaná valenční pozice:



funktor realizované pozice

Nerealizovaná reciprokalizovaná valenční pozice:



nový uzel:
t-lema **#Rcp**
funktor nerealizované pozice

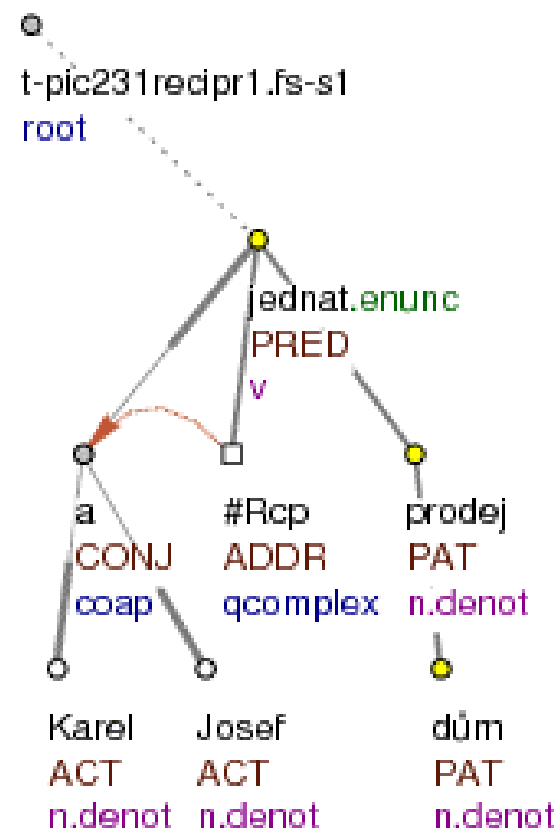
Mezi pozicemi je zachycen vztah **gramatické koreference**.

jednat ACT(.1) PAT(o+6) ADDR(s+7)

Karel.ACT a Josef.ACT jednají {#Rcp.ADDR} o prodeji domu.

Pravidla anotace I - příklad

Karel a Josef jednají o prodeji domu.



Pravidla anotace II

Specifické formální ukazatele reciprocity:



Nemají vlastní uzel v t-stromě.
Odkazy na odpovídající a-uzly jsou uloženy
v a/aux.rf u doplněného uzlu s t-lematem #Rcp.

Lexikální ukazatele reciprocity:

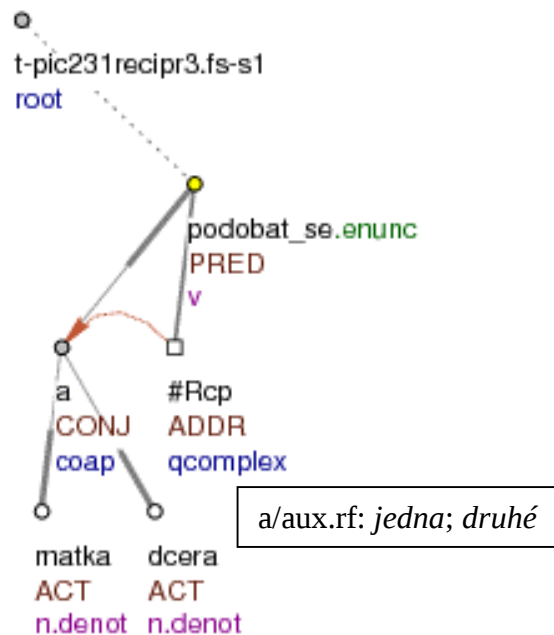


Vlastní uzel v t-stromě.

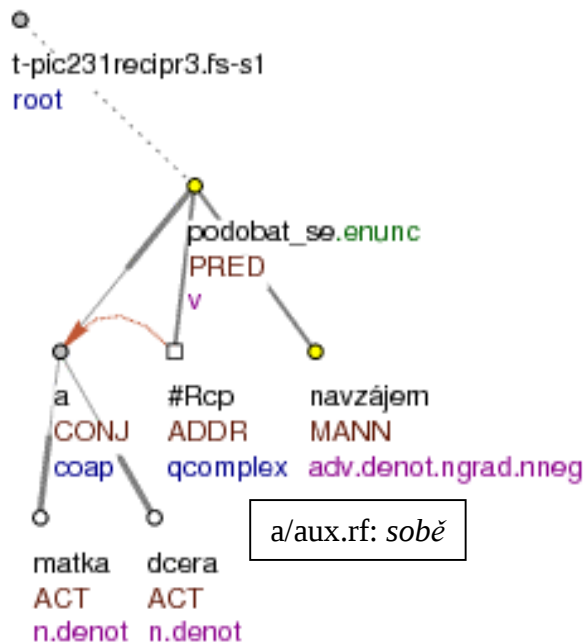
Matka a dcera se _podobají <jedna> <druhé>.
Matka a dcera se _podobají <sobě> navzájem.MANN
Matka a dcera se vzájemně.MANN podobají.

Pravidla anotace II - příklady

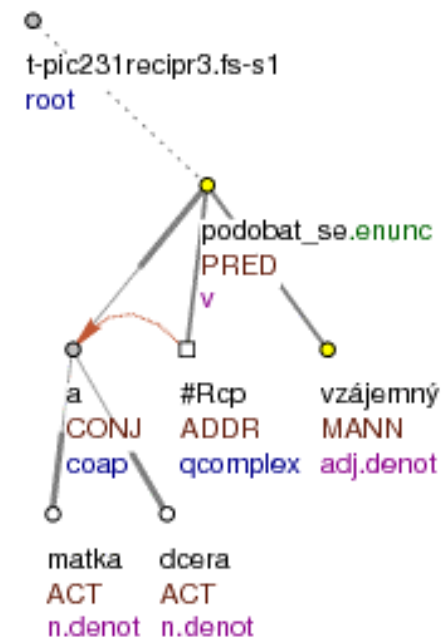
*Matka a dcera
se podobají
jedna druhé.*



*Matka a dcera
se podobají
sobě navzájem.*



*Matka a dcera
se vzájemně
podobají.*





Děkujeme za pozornost.
